

**You have downloaded a document from
RE-BUS
repository of the University of Silesia in Katowice**

Title: Edukacja finansowa dzieci

Author: Renata Raszka

Citation style: Raszka Renata. (2017). Edukacja finansowa dzieci. W: A. Murzyn, U. Szuścik (red.), "Przedsiębiorczość jako wartość w edukacji" (S. 140-153). Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego

Uznanie autorstwa - Na tych samych warunkach - Licencja ta pozwala na kopiowanie, zmienianie, rozprowadzanie, przedstawianie i wykonywanie utworu tak długo, jak tylko na utwory zależne będzie udzielana taka sama licencja.

UNIwersYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

RENATA RASZKA

Uniwersytet Śląski

Edukacja finansowa dzieci

Streszczenie

Edukacja finansowa staje się niezbędną, a wręcz palącą potrzebą w obecnych czasach. *Wiedza finansowa* i *edukacja finansowa* to pojęcia ściśle ze sobą związane. Edukacja finansowa jest jednym ze składników *edukacji ekonomicznej*, która z kolei kształtuje *świadomość ekonomiczną*. Za edukację finansową młodego pokolenia odpowiadają rodzice i opiekunowie, bowiem w domu rodzinnym kształtowane są pierwsze postawy i nawyki związane z pieniądzem. Zrozumienie potrzeby *wychowania ekonomicznego* młodego pokolenia powinno prowadzić do celowego i systematycznego działania rodziców oraz nauczycieli w tym zakresie.

Słowa kluczowe: dzieci, edukacja finansowa, socjalizacja ekonomiczna

Summary

Financial education is becoming a necessary and even burning need nowadays. The terms *financial literacy* and *financial education* are strongly bound together. Financial education is one of the elements of *economic education* that in turn shapes *economic awareness*. Parents and guardians are responsible for the financial education of the young generation, because it is in the family where the first attitudes and habits connected with money are shaped. Understanding the need for *economic education* of the young generation should lead to deliberate and systematic actions taken up by parents and teachers in this area.

Key words: children, financial education, economic socialization

Wprowadzenie

Edukacja finansowa skierowana w stronę dzieci, nabiera obecnie coraz większego znaczenia. Tym bardziej, gdy mamy świadomość doniosłości tej sfery życia w pomyślnym rozwoju i przyszłości kolejnych pokoleń. Nie ulega wątpliwości, że zachowania finansowe znaczących osób dorosłych (rodziców, dziadków

i innych), jakie dzieci obserwują na co dzień, osobiste doświadczenia, które są ich udziałem od najmłodszych lat, mają ogromne znaczenie w kształtowaniu ich własnych postaw i nawyków finansowych.

Artykuł ten przedstawia rozważania dotyczące edukacji finansowej dzieci na tle dotychczasowych badań prowadzonych w tym zakresie m.in. w Polsce. Ponadto zawiera on poszukiwania praktycznych wskazówek z zakresu metody wyposażania dzieci w wiedzę z dziedziny finansów, a także kształtowania umiejętności gospodarowania przez dzieci posiadanymi środkami pieniężnymi, kształtowania umiejętności podejmowania przez nie racjonalnych decyzji konsumpcyjnych oraz inwestycyjnych.

Edukacja finansowa oraz wybrane pojęcia z nią związane

Wiedza finansowa i edukacja finansowa to pojęcia ściśle ze sobą związane. Zasadniczo edukacja finansowa zwiększa wiedzę finansową i umożliwia jej upowszechnienie¹. Wiedza finansowa ujmowana wąsko koncentruje się na wiedzy związanej z zarządzaniem pieniędzem, tj. budżetowaniem, oszczędzaniem, inwestowaniem czy ubezpieczeniem. Natomiast w szerszym ujęciu może obejmować rozumienie ekonomii oraz zależności pomiędzy warunkami ekonomicznymi a decyzjami podejmowanymi przez np. gospodarstwa domowe w obszarze finansów². Wiedza finansowa obejmująca zdolność rozumienia pojęć finansowych oraz warunków finansowych przekłada się na zachowania podmiotów posiadających tę wiedzę³. Inny aspekt szerszego rozumienia wiedzy finansowej zaproponowany przez INFE OECD⁴ obejmuje poza znajomością pojęć, faktów i danych także świadomość, umiejętności, postawy i zachowania niezbędne do podejmowania właściwych decyzji finansowych pozwalających na osiągnięcie indywidualnego dobrobytu finansowego.

Pod pojęciem edukacji finansowej rozumie się podejmowanie szeroko zakrojonych działań mających na celu upowszechnianie wiedzy finansowej oraz

¹ B. FRĄCZEK: *Obszary badań w zakresie poziomu wiedzy i edukacji finansowej w Polsce i na świecie*. W: *Studia Ekonomiczne. Innowacje w bankowości i finansach*. T. 1. Red. J. CICHY, I. PYKA. Katowice 2013, s. 118.

² Ibidem, s. 119; za: A.C. WORTHINGTON: *Predicting Financial Literacy in Australia*. Faculty of Commerce. Wollongong 2006, s. 4.

³ Ibidem, s. 119; za: K. JACOB, S. HUDSON, M. BUSCH: *Tools for Survival: An Analysis of Financial Literacy Programs for Lower-income Families*. Woodstock Institute 2000, www.woodstocinst.org [dostęp: grudzień 2012].

⁴ Międzynarodowy System Edukacji Finansowej, International Network on Financial Institution (INFE).

wykształcenie wśród obywateli pozytywnych nawyków, które prowadzą do podejmowania właściwych decyzji w zakresie zarządzania ich osobistymi finansami i efektywnego dysponowania środkami finansowymi zgodnie z obecnymi i przyszłymi potrzebami⁵. Edukacja finansowa według definicji OECD jest procesem, który umożliwia konsumentom i inwestorom coraz lepsze zrozumienie pojęć finansowych oraz poznanie istoty produktów i usług finansowych. Edukacja finansowa, ułatwiając poznanie i dostęp do istotnych informacji (fakty, dane i wiedza fachowa), instrukcji oraz obiektywnego doradztwa, umożliwia rozwijanie umiejętności i nabywanie większej pewności w podejmowaniu bardziej skutecznych działań, które wpłyną na poprawę sytuacji finansowej. Edukacja finansowa zwiększa świadomość edukowanych zarówno w zakresie możliwości finansowych, jak i ryzyka poszczególnych rozwiązań, co ułatwia świadome podejmowanie decyzji finansowych⁶.

Edukacja finansowa jest jednym ze składników edukacji ekonomicznej, która z kolei kształtuje świadomość ekonomiczną. Według Stanisława Flejterskiego można wyróżnić świadomość ekonomiczną płytką i głęboką. Głęboka świadomość ekonomiczna jest wynikiem długiego i złożonego procesu edukacji, przede wszystkim na etapie szkolnym. Jej zmiany są możliwe jedynie w długim okresie, ponieważ wymagają m.in. przygotowania i wdrożenia odpowiednich programów edukacyjnych. Płytką świadomość ekonomiczna jest rezultatem „rejestracji przez mózg obrazów i haseł”, jakie docierają do człowieka od innych członków społeczności, a także z mediów⁷.

Jak pisze Małgorzata Kupisiewicz: „Socjalizacja ekonomiczna jest nowym obszarem zainteresowań badaczy. Wywodzi się z kręgu problemów podejmowanych przez psychologię ekonomiczną, ukierunkowanych na analizę zachowań człowieka w świecie ekonomicznych realiów”⁸. Kształtowanie się pojęcia pieniądza, a w tym rozumienie ekonomicznej wymiany, uznane zostało za rdzeń socjali-

⁵ Na podstawie: M. IWANICZ-DROZDOWSKA: *Edukacja finansowa*. „INFOS Zagadnienia Społeczno-Gospodarcze”, nr 15(85), 5.08.2010, s. 1; M. COHEN, J. LEE: *No customer left behind: financial education for long-term adoption of branchless banking*. „Microfinance Insights” 2008, Vol. 8, s. 3, <http://www.microfinanceopportunities.org/workFE.php>; M. MATUL, K. PAWLAK: *W kierunku stabilnej przyszłości. Edukacja finansowa dla osób o niskich dochodach w Polsce*. Microfinance Centre, listopad 2005, <http://www.edufin.org.pl/edufin> [dostęp: 10.07.2010]; M. IWANICZ-DROZDOWSKA: *Produkty finansowe i edukacja finansowa w Polsce na tle wybranych krajów wysoko rozwiniętych. Raport z badań*. [Badania statutowe 2008–2009, 04/S/0010/08, Kolegium Zarządzania i Finansów, Katedra Ubezpieczeń Finansowych, Szkoła Główna Handlowa]. Warszawa 2009, s. 9.

⁶ B. FRĄCZEK: *Obszary badań...*, s. 119.

⁷ M. IWANICZ-DROZDOWSKA: *Produkty finansowe...*, s. 10; na podstawie: S. FLEJTERSKI: *Świadomość i kultura ekonomiczna gospodarstw domowych w ujęciu teoretycznym*. W: *Bankructwa gospodarstw domowych. Perspektywy ekonomiczna i społeczna*. Red. B. ŚWIECKA. Warszawa 2008, s. 100.

⁸ M. KUPISIEWICZ: *Edukacja ekonomiczna dzieci. Z badań nad rozumieniem wartości pieniądza i obliczeniami pieniężnymi*. Warszawa 2004, s. 21.

zacji ekonomicznej dzieci. Socjalizacja ekonomiczna jest przedmiotem intensywnych badań prowadzonych od początku lat 80. XX wieku w krajach o gospodarce wolnorynkowej. W Polsce tematyka ta podejmowana jest dość rzadko, dlatego wiedza dotycząca pewnych prawidłowości kształtowania się socjalizacji ekonomicznej dzieci i młodzieży opiera się głównie na badaniach prowadzonych w krajach zachodnich. W problematyce badań rozwoju ekonomicznego dzieci można wskazać główne nurty dociekań związanych z:

- określeniem stadiów narastania kompetencji w sferze ekonomicznej dzieci w relacji z dojrzewaniem procesów poznawczych;
- wpływem na świadomość ekonomiczną dzieci takich czynników, jak płeć, poziom ekonomiczny rodziny, środowisko kulturowe, środki przekazu i bezpośrednie doświadczenie;
- rozumieniem pojęć związanych z ekonomicznym funkcjonowaniem społeczeństwa i jego instytucji⁹.

Pilna potrzeba edukacji finansowej

Edukacja finansowa staje się niezbędną, a wręcz pilną potrzebą w obecnych czasach, co potwierdzają docierające do nas informacje, takie jak na przykład ta, iż zgodnie z najnowszymi badaniami CBOS stan finansowy wielu polskich rodzin nie jest dobry, a wręcz niepokojący. Okazuje się bowiem, że połowa polskich rodzin pogrążona jest w długach¹⁰. Dotychczas przeprowadzone badania poświęcone korzystaniu z usług finansowych i edukacji finansowej (bądź szerzej: ekonomicznej) w Polsce były prowadzone przez różne instytucje (np. Narodowy Bank Polski, Związek Banków Polskich, Fundację Kronenberga, Microfinance Center). Jednak z racji tego, że były prowadzone według różnych założeń, nie można porównywać ich wyników. W celu rozpoznania w sposób właściwy stanu wiedzy i świadomości finansowej oraz nawyków w zakresie finansów osobistych Polaków, a także kierunku zmian, należałoby prowadzić szeroko zakrojone badania powtarzane cyklicznie. Niemniej jednak dotychczasowe badania pokazują, że polskie społeczeństwo posiada niewielką wiedzę finansową prowadzącą przede wszystkim do braku umiejętności planowania swoich finansów (zwłaszcza w długim horyzoncie czasowym) oraz do nieradzenia sobie z nieprzewidywalnymi szokami finansowymi, a także do braku nawyku systematycz-

⁹ Ibidem, s. 29.

¹⁰ Z badań prowadzonych przez CEBOS (2014) wynika, że 60% Polaków twierdzi, że ich rodziny nie mają żadnych oszczędności, http://wyborcza.biz/biznes/1,100896,15731339,CBOS___niemal_polowa_polskich_rodzin_jest_pograzona.html#ixzz3C9Epiv4o [dostęp: 1.09.2014].

nego oszczędzania, braku zaufania do instytucji finansowych, a tym samym – do ograniczonego zakresu korzystania z ich usług¹¹. W związku z tym Marta Penczar postuluje:

Uwzględniając niski poziom świadomości finansowej polskiego społeczeństwa oraz doświadczenia pozostałych krajów Unii Europejskiej, kluczowym wyzwaniem dla Polski jest podjęcie prac nad wdrożeniem kompleksowego systemu edukacji finansowej w Polsce. W tym celu należałoby rozpocząć działania zmierzające do powstania narodowej strategii edukacji finansowej obejmującej diagnozę poziomu edukacji w Polsce i wytyczającej najważniejsze cele na najbliższe lata. W sytuacji bowiem braku kompleksowego dokumentu regulującego kwestie edukacji finansowej w Polsce przeprowadzane działania informacyjno-edukacyjne będą charakteryzowały się dużym stopniem przypadkowości i nie będą prowadzić do wzrostu świadomości finansowej ogółu społeczeństwa¹².

Rozważania dotyczące wychowania ekonomicznego dzieci

Rozumienie wartości pieniądza i radzenie sobie z obliczeniami pieniężnymi należą do podstawowych umiejętności życiowych. Wychowanie ekonomiczne dzieci staje się obecnie koniecznością. W związku z tym zrozumienie roli i funkcji pieniądza jest kluczowe dla kształtowania się świadomości ekonomicznej dziecka. Umiejętność operowania pieniędzmi w ramach istniejącego systemu monetarnego oraz radzenie sobie w sytuacji kupna i sprzedaży są wyznacznikami samodzielności i dojrzałości społecznej dzieci. Dlatego też potrzebne są działania edukacyjne w tym zakresie, które będą pomagać dzieciom w świadomym podejmowaniu ról uczestników rzeczywistości społeczno-ekonomicznej¹³. Tymczasem w podręcznikach dla klas I–III z trudem można znaleźć zadania służące budowaniu świadomości pieniędzy i ich wartości oraz rozsądnego gospodarowania zasobami pieniężnymi, nie brakuje natomiast zadań wymagających różnorodnych obliczeń na liczbach mianowanych¹⁴. Z analizy programów edukacyjnych i podręczni-

¹¹ M. IWANICZ-DROZDOWSKA: *Produkty finansowe...*, s. 8; M. IWANICZ-DROZDOWSKA: *Wykluczenie finansowe i edukacja finansowa – kilka uwag w dyskusji*. W: *Rola edukacji finansowej w ograniczaniu wykluczenia finansowego*. Red. M. PENCZAR. Gdańsk 2014, s. 115.

¹² M. PENCZAR: *Ocena poziomu edukacji finansowej w Polsce na tle krajów UE*. W: *Rola edukacji finansowej...*, s. 25.

¹³ M. KUPISIEWICZ: *Jak kształtuje się u dzieci rozumienie wartości pieniądza*. Warszawa 2004, s. 5.

¹⁴ B. NAWOLSKA: *Kompetencje ekonomiczne uczniów edukacji wczesnoszkolnej*. W: *Komplexnosť a integrita v predprimárnej, primárnej a špeciálnej edukácii*. Red. A. PRÍDAVKOVÁ, M. KLI-MOVIČ. Prešov 2012, s. 653.

ków dla dzieci, jakiej dokonała Małgorzata Kupisiewicz, wynika, że to, co określa się w nich jako *kształtowanie umiejętności dokonywania obliczeń pieniężnych*, służy głównie doskonaleniu sprawności rachunkowych i zrozumieniu dziesiętkowego systemu pozycyjnego. W zadaniach w szkolnych podręcznikach mówi się co prawda o kupnie i sprzedaży, ale są to sytuacje sztuczne, niewiele mające wspólnego z rzeczywistością, w której dzieci żyją. Stąd też nic dziwnego, że rozumienie wartości pieniądza jest kształtowane głównie w środowisku rodzinnym dzieci¹⁵. Dziwi również fakt, iż tak niewiele uwagi poświęca się kształtowaniu rozumienia przez dzieci wartości pieniądza i systemu monetarnego nie tylko w publikacjach metodycznych z zakresu wychowania wczesnoszkolnego, ale również w literaturze psychologicznej, w której o kształtowaniu się rozumowania dzieci potrzebnego do przyswojenia pojęcia pieniądza prawie się nie wspomina¹⁶.

W artykule Barbary Nawolskiej czytamy:

Biorąc pod uwagę zarówno pojęcia ekonomiczne jak i zapisy w podstawie programowej, w edukacji ekonomicznej dzieci należy uwzględnić:

- wiedzę (system monetarny, ceny dóbr i usług, bank, lokata, rachunek oszczędnościowo-rozliczeniowy, dług, pożyczka, kredyt i jego spłata, karty płatnicze i kredytowe, reklama, fundusze inwestycyjne, papiery wartościowe itd.),
- umiejętności (umiejętność obliczeń pieniężnych, wydawania reszty, planowania i robienia zakupów, poszukiwania najniższych cen, oceny ofert i reklam, oszczędzania a nawet zarabiania, inwestowania),
- emocje i postawy (właściwy stosunek do własności, pracy, oszczędności i gospodarności, traktowanie pieniędzy jako środka do realizacji celów, a nie celu samego w sobie, zaangażowanie w akcje charytatywne itp.)¹⁷.

Według definicji Edyty Gruszczyk-Kolczyńskiej wychowanie ekonomiczne to

[...] zamierzone i systematyczne wyposażanie dzieci w podstawy wiedzy ekonomicznej oraz elementarne umiejętności posługiwania się nią w określonych sytuacjach. Głównym składnikiem tej wiedzy jest rozumienie wartości pieniądza w systemie monetarnym i powiązana z nim sprawność w zakresie obliczeń pieniężnych dokonywanych w sensie kupna i sprzedaży oraz umiejętność gospodarowania pieniędzmi, w tym racjonalne nimi dysponowanie i oszczędzanie¹⁸.

Zdaniem Gruszczyk-Kolczyńskiej efekty domowego wychowania ekonomicznego będą mizerne, gdy proces ten będzie nieświadomy, niezamierzony i niesy-

¹⁵ M. KUPISIEWICZ: *Edukacja ekonomiczna dzieci...*, s. 7–8.

¹⁶ Ibidem, s. 7.

¹⁷ B. NAWOLSKA: *Kompetencje ekonomiczne uczniów...*, s. 186–187.

¹⁸ *Wspomaganie rozwoju umysłowego oraz edukacja matematyczna dzieci w ostatnim roku wychowania przedszkolnego i w pierwszym roku szkolnej edukacji*. Red. E. GRUSZCZYK-KOLCZYŃSKA. Warszawa 2009, s. 420.

stematyczny. Systematyczna edukacja ekonomiczna dzieci może być realizowana w przedszkolu oraz szkole, ale ze względu na uprzywilejowaną rolę wychowania rodzinnego i realia edukacji przedszkolnej i szkolnej konieczna jest współpraca nauczycieli z rodzicami. Efekty edukacyjne będą większe, jeżeli dorośli (rodzice, opiekunowie i nauczyciele) będą przestrzegać określonych prawidłowości. Najpierw dzieci powinny zrozumieć sens wymiany *jeden za jeden* – pieniądz za przedmiot, ponieważ pieniądz traktowany jest jak przedmiot, a więc wymiana ma postać *przedmiot za przedmiot*. Następnie dzieci powinny poznać i zrozumieć sens umowy dotyczącej wymiany: suma pieniędzy do zapłaty musi odpowiadać cenie kupowanego przedmiotu (np. za przedmiot zgodnie z umową trzeba zapłacić 2 zł). Potem należy kształtować u dzieci rozumienie istoty systemu monetarnego (rozpoznawanie nominałów pieniędzy w celu zapłacenia określonej kwoty). Dopiero gdy dzieci rozumieją sens monetarnych transakcji (relacji ekonomicznych), mogą dokonywać wyboru, kalkulować i planować wydatki (np. *Tyle mam. Co za to mogę kupić? Czy mi wystarczy pieniędzy na te zakupy?*)¹⁹.

Kolejnymi ustaleniami, które mogą przyczynić się do lepszych efektów edukacji matematycznej, a także stworzyć dobrą podstawę dla wychowania ekonomicznego, są tezy Kupisiewicz będące podsumowaniem analizy wyników przeprowadzonych przez nią badań. Tezy te stanowią zalecenia, które powinny być uwzględniane przez twórców programów nauczania i autorów podręczników do nauczania początkowego:

1. „Nie można stawiać znaku równości pomiędzy kształtowaniem rozumienia wartości pieniądza i doskonaleniem umiejętności rachunkowych. Czym innym jest rozumienie wartości nabywczej pieniądza w systemie monetarnym, a czym innym dodawanie i odejmowanie np. złotych, którymi większość młodszych dzieci posługuje się jak liczmanami.
2. Nie można także stawiać znaku równości pomiędzy rozwiązywaniem zadań (z uczniowskiego podręcznika) dotyczących kupna i sprzedaży a rzeczywistymi sytuacjami wymiany ekonomicznej. Czym innym jest radzenie sobie w sklepie, płacąc za towar, a czym innym wykonywanie obliczeń rachunkowych potrzebnych do rozwiązania zadania, w którym mowa jest o kupowaniu i sprzedawaniu.
3. Ponadto nie należy oczekiwać, że dając dzieciom papierowe lub plastikowe kółka przypominające monety lub obrazki przypominające banknoty, nauczy się je rozróżniać pieniądze od innych przedmiotów, które przypominają je z wyglądu.
4. Nieporozumieniem jest oczekiwać od dzieci, które nie posiadają własnych pieniędzy, zrozumienia, na czym polega ich wartość. Dotyczy to także dzieci, które co prawda dostają pieniądze, ale nie mogą nimi dysponować.
5. Nie warto także wprowadzać dziecka w problemy gradacji wartości monet i banknotów, gdy ono szacuje wartość pieniądza według kryteriów: złoty pie-

¹⁹ Ibidem, s. 427.

niążek jest wart więcej, za większy banknot można kupić więcej. Najpierw dziecko musi – na podstawie własnych doświadczeń – zrozumieć stałość wartości pieniądza w systemie monetarnym, a dopiero potem można uczyć je reguł rozmieniania pieniędzy²⁰.

Zdaniem Nawolskiej kształtowanie kompetencji ekonomicznych (uczenie gospodarności) powinno odbywać się w sytuacjach realistycznych w domu, jak i w szkole. W tym celu należy:

1. „Zacząć od gier i zabaw, np. w sklep czy dziecięcy monopol, co jest okazją do obalenia dziecięcych mitów, że pieniądze biorą się z bankomatu i nigdy się nie kończą. W zabawach dzieci mogą się nauczyć, że wydając pieniądze w sposób niekontrolowany – szybko wyczerpiemy ich cały zapas.
2. Stawiać dziecko przed koniecznością poradzenia sobie z różnymi wydatkami, gdy ma do dyspozycji zaledwie 5 złotych tygodniowo, i nie dokładać, gdy mu zabraknie. Na własnej skórze musi się przekonać, że pieniądze są ograniczonym zasobem.
3. Porównywać ceny zabawek, artykułów spożywczych, ubrań znanych marek i innych (to pomoże dziecku w decyzjach związanych z kupowaniem).
4. Zachęcać dzieci do uczciwego zarabiania pieniędzy i wspierać w realizacji ich pomysłów.
5. Zachęcać do oszczędzania na konkretny cel, niezbyt odległy (dzieci potrzebują powodu do niewydawania), by kupiony przedmiot mógł zrekompensować proces oszczędzania.
6. Uświadamiać, że pieniądze nie są celem samym w sobie, ale mogą być np. środkiem do budowania więzi i dobrych relacji z innymi (zachęcać dzieci do udziału w różnych akcjach charytatywnych, do dzielenia się pieniędzmi, wspomagania potrzebujących, angażowania się w działalność społeczną i kulturalną). Gromadzenie pieniędzy dla samego gromadzenia nie przynosi żadnych radości i jest błędem wychowawczym.
7. Uświadamiać dzieci, że nie dostaną wszystkiego, o co poproszą – tego mogą nauczyć ich tylko rodzice.
8. Wykorzystywać w szkole pieniądze jako środek dydaktyczny do kształtowania wybranych pojęć i praw matematycznych²¹.

Kupisiewicz zwraca uwagę, że „Efekty postępowania edukacyjnego – w tym przypadku zaznajamianie dzieci z pieniędzmi i kształtowanie umiejętności potrzebnych do sporządzania obliczeń pieniężnych – zależą od korzystnego zharmonizowania takich działań z rzeczywistymi kompetencjami dzieci²². Nie można pomijać faktu, iż sposób rozumienia przez dzieci wartości pieniądza zależy od poziomu operacyjnego rozumowania. Około 90% dzieci z szeroko pojętej

²⁰ M. KUPISIEWICZ: *Edukacja ekonomiczna dzieci...*, s. 269–270.

²¹ B. NAWOLSKA: *Kompetencje ekonomiczne uczniów...*, s. 193–197.

²² M. KUPISIEWICZ: *Jak kształtuje się...*, s. 5.

normy wieku ośmiu lat osiąga poziom operacyjny rozumienia wartości pieniądza w zakresie siły nabywczej w systemie monetarnym, stałej wartości w systemie monetarnym oraz rozmieniania pieniędzy. Rozumienie wartości pieniądza kształtuje się z uwzględnieniem trzech poziomów kompetencji, tzn. przedoperacyjnego, przejściowego i operacji konkretnych, co ma podstawowe znaczenie dla wychowania ekonomicznego. Zgodnie z ustaleniami konstruktywizmu można wspomagać rozwój takich kompetencji, pamiętając jednak, że inaczej czyni się to, kiedy dzieci są na poziomie przedoperacyjnym, a inaczej, gdy rozumują operacyjnie na poziomie konkretnym. Takie podejście, uwzględniające potrzeby i możliwości umysłowe dzieci, pozwala budować szczegółowe rozwiązania metodyczne w zakresie wychowania ekonomicznego, prowadzące do lepszych efektów²³.

Domowa i szkolna edukacja finansowa

Liczne badania – prowadzone głównie w krajach zachodnich – pokazują, że można z pomocą szkolnego nauczania w znaczący sposób podnieść dziecięce kompetencje dotyczące rozumienia roli pieniądza w sytuacjach społecznych. Wdrażane są autorskie programy edukacyjne nastawione na kształtowanie myślenia ekonomicznego u dzieci, w ramach których organizowane są sytuacje, w których dzieci osobiście zdobywają doświadczenia ekonomiczne, bazując jednocześnie na wcześniej zdobytych kompetencjach dziecięcych. Dzieci, uczestnicząc w zaaranżowanych sytuacjach – bliskich im z doświadczenia – podejmują indywidualne decyzje ekonomiczne²⁴. Nurt zabaw przygotowujących dziecko do zrozumienia wymiany w sytuacjach kupna i sprzedaży, proponuje w Polsce Gruszczyk-Kolczyńska²⁵.

Najmłodsi uczestnicy procesu edukacyjnego mają prawo do tego, aby doświadczać w sposób praktyczny wszystkiego, co mieści się w zakresie edukacji finansowej. Ich osobiste doświadczenia stanowią niejako załączek kształtowania się rozumienia wartości pieniądza. Nierozsądne i nieodpowiedzialne jest pozystawianie edukacji finansowej tylko w gestii przedszkola czy szkoły, ponieważ nie są one w stanie stworzyć wystarczających warunków do tego, aby dzieci mogły ćwiczyć określone umiejętności finansowe. Szkoła może jedynie wspomagać rodziców, współpracując z nimi w ramach działań zmierzających do osiągnięcia zamierzonych celów w zakresie edukacji finansowej.

²³ M. KUPISIEWICZ: *Edukacja ekonomiczna dzieci...*, s. 253–254.

²⁴ Ibidem, s. 61–62.

²⁵ *Wspomaganie rozwoju umysłowego...*, s. 428–431.

Wielu badaczy, m.in. Gruszczyk-Kolczyńska, podkreśla to, iż dziecięce kompetencje kształtują się na podstawie osobistych doświadczeń. Prawidłowość ta dotyczy także znajomości pieniądza i rozumienia elementarnych zjawisk ekonomicznych²⁶. David Whitebread i Sue Bingham kładą nacisk na nieodzowność praktycznego, czynnego udziału dzieci w sytuacjach, w których mają możliwość nie tylko obserwować rodziców, ale również używać prawdziwych pieniędzy, dokonując np. zakupów, a tym samym doświadczając lekcji, iż pieniądze mogą zostać wydane tylko raz²⁷. „Pominięcie etapu gromadzenia praktycznych doświadczeń z pieniędzmi powoduje, że dzieci nie rozumieją ekonomicznego sensu zadań szkolnych, a pieniądze traktują jak liczmany”²⁸. Dlatego też nauczyciel może przystąpić do kształtowania umiejętności dokonywania obliczeń pieniężnych w toku rozwiązywania szkolnych zadań dopiero wtedy, gdy dzieci orientują się, czym jest pieniądz i jaka jest jego wartość w systemie monetarnym²⁹.

Nie ulega wątpliwości, że to właśnie rodzice regulują dziecięce kontakty z pieniędzmi, umożliwiając im m.in. dokonywanie samodzielnych zakupów. W dużym stopniu właśnie pod wpływem rodziców i ich oddziaływań formułuje się w świadomości dziecka stosunek do pieniądza, rozumienie jego roli i funkcji, a także umiejętności praktycznego posługiwania się nim³⁰. Pierwsze doświadczenia dzieci z zakresu edukacji finansowej mają miejsce w domu rodzinnym. Na rodzicach w pierwszej kolejności spoczywa odpowiedzialność za edukację finansową dzieci. Prawidłowy rozwój umiejętności finansowych oraz nabywanie wiedzy przez najmłodsze dzieci uzależniony jest od jakości doświadczeń będących ich udziałem w pierwszej kolejności w domu, a następnie w przedszkolu i szkole. Dzieci, które doświadczają łączenia „domowego uczenia się” z nauką w szkole, osiągają korzystne rezultaty w zakresie znajomości pojęć ekonomicznych i umiejętności operowania pieniędzmi w porównaniu z rówieśnikami zdobywającymi wiedzę o pieniądzu tylko w domu³¹. Wiele zależy od dziecięcych doświadczeń w posługiwaniu się pieniędzmi w sytuacjach życia rodzinnego, głównie od tego, czy dorośli nie tylko przyznają dzieciom kieszonkowe, ale pozwalają im dysponować swoimi pieniędzmi; czy dzieci mogą zarabiać i zbierać na coś pieniądze. Dotyczy to również kształtowania się operacyjnego rozumowania w zakresie ustalania stałości wartości pieniądza³².

²⁶ Ibidem, s. 427.

²⁷ D. WHITEBREAD, S. BINGHAM: *Habit Formation and Learning in Young Children*. London 2013, s. 19.

²⁸ *Wspomaganie rozwoju umysłowego...*, s. 428.

²⁹ Ibidem.

³⁰ M. KUPISIEWICZ: *Edukacja ekonomiczna dzieci...*, s. 260.

³¹ Na potwierdzenie tej prawidłowości M. Kupisiewicz przytacza wyniki badań Furnhama i Cleare’a (1988). M. KUPISIEWICZ: *Edukacja ekonomiczna dzieci...*, s. 61.

³² *Wspomaganie rozwoju umysłowego...*, s. 425.

Dom rodzinny jest ostatnimi laty niedoceniany, podczas gdy jego atmosferę przenosi się później na całe dorosłe życie. Jakie zachowania finansowe dzieci zaobserwują u rodziców, takie wzory przyjmą we własnym dorosłym życiu. Dlatego też edukacja finansowa w kierunku kultury pieniądza jest bardzo ważna. Dokonywanym obserwacjom i przeżywanym doświadczeniom z pieniędzmi powinny towarzyszyć regularne rozmowy rodziców z dziećmi o pieniądzu (coaching finansowy)³³. Miejsce, czas i atmosfera takich rozmów powinny sprawiać, że dzieci będą chętnie w nich uczestniczyć. Inspiracją do takich rozmów mogą być wspólnie czytane opowiadania, bajki, komiksy³⁴, które poruszają tematykę związaną z edukacją finansową. Świetną okazją do rozmów mogą okazać się wspólnie zaplanowane finansowe wycieczki edukacyjne (np. do banku, sklepu spożywczego, salonu samochodowego lub sklepu z urządzeniami mechanicznymi, do biura maklerskiego, do McDonalda, budynku czynszowego), czyli wspólne ćwiczenia dzieci z rodzicami³⁵. Kolejną sposobnością do rozmów z dziećmi, które osiągnęły poziom operacyjnego rozumowania w zakresie wartości pieniądza, a jednocześnie szansą do rozwijania ich umiejętności finansowych, mogą stać się gry planszowe³⁶, które „są nierzadko lepszymi nauczycielami niż ci, którzy mówią, stojąc przed tablicą”³⁷. Ciekawą propozycją może być również wspólne oglądanie z dziećmi filmów, rozwiązywanie quizów odwołujących się do wiedzy i umiejętności dzieci z zakresu finansów czy korzystanie z dydaktycznych gier komputerowych dostępnych w Internecie³⁸, które mogą przyczynić się do rozwoju myślenia finansowego dzieci.

³³ A. FESNAK: *Finanse dziecka. Jak zadbać o finansową przyszłość swojego dziecka?* Gliwice 2011, s. 29, 69.

³⁴ Przykłady książek będące źródłem inspiracji do rozmowy dorosłych z dziećmi o pieniądzu: R. MAICHER: *Mały Pablo i dwie świnki*. Gliwice 2008; IDEM: *Mały Pablo i piracki okręt*. Gliwice 2008; IDEM: *Mały Pablo i trzy wróble*. Gliwice 2008; B. WRZOSEK, M. ARKUSZ: *Max i Tomek na drodze do bogactwa... Początek drogi*. [b.m. i r.w.]; R.T. KIYOSAKI: *Ucieczka z wyścigu szczurów. Jak stać się bogatym dzieckiem, stosując rady bogatego ojca*. Osielsko 2005; H. i B. DAYTON: *Dawaj, oszczędzaj, wydawaj*. Katowice 2010; J. POOLE: *Sekret. Życia*, Katowice 2010.

³⁵ S. LECHTER: *Finansowe wycieczki edukacyjne, czyli wspólne ćwiczenia dla dzieci i rodziców*. W: *Mądre bogate dziecko. Pobudź finansową inteligencję swojego dziecka*. R.T. KIYOSAKI. Przeł. K. ROGOWSKI. Osielsko 2001, s. 275–292.

³⁶ Przykłady gier rozwijających inteligencję finansową dzieci: Cashflow, Eurobusiness, Monopoly.

³⁷ R.T. KIYOSAKI: *Mądre bogate dziecko...*, s. 60.

³⁸ <http://www.richkidsmartkid.com> [dostęp: 15.09.2014].

Edukacja finansowa obejmująca dorosłych i dzieci

Zdobywanie nie tylko wiedzy, ale też praktycznych umiejętności z zakresu edukacji finansowej przez rodziców i nauczycieli, powinno mieć miejsce równolegle z edukacją finansową dzieci. Należałoby zatem zmierzać do edukacji finansowej, którą objęte byłyby osoby dorosłe oraz dzieci. Taka potrzeba została już dostrzeżona, czego wynikiem jest ciekawa forma edukacji finansowej kierowana zarówno do dzieci, jak i rodziców. Edukacja Finansowa CROWN w Polsce jest działalnością edukacyjną skierowaną do każdego. Prowadzona jest w oparciu o wartości chrześcijańskie i ma na celu pomoc w zarządzaniu finansami. Obejmuje ona edukację w zakresie wychodzenia z długów, kształtowania nawyków planowania wydatków i podejście do budżetu rodzinnego, jak również oszczędzania i wydawania pieniędzy³⁹. W Chrześcijańskiej Szkole Podstawowej Samuel w Warszawie podczas zajęć dodatkowych realizowana jest nowatorska forma edukacji finansowej. Program zawarty w pakiecie dla najmłodszych dzieci *Dawaj, oszczędzaj, wydawaj* i dla starszych – *Sekret* pozwala na innowacyjną edukację uczniów w zakresie zarządzania własnymi finansami, uczy planowania i sposobów realizacji swoich planów z uwzględnieniem przestrzegania zasad chrześcijaństwa. Treści, forma, proponowane metody oraz środki dydaktyczne dostosowane są odpowiednio do możliwości percepcyjnych młodszych oraz starszych dzieci. Dobór przekazu do wieku uczniów oraz uwzględnienie ich wrażliwości na dobro, dzielenie się z innymi rodzi nadzieję na właściwe wychowanie w tym zakresie, w przeciwieństwie do współczesnych kryteriów oceny wartości życia. Innymi powodami, dla których szkoła naucza o finansach, są: możliwość kształtowania świadomości finansowej i odpowiedzialności od najmłodszych lat; pokazywanie praktycznych aspektów życia będącego w zgodzie z zasadami Pisma Świętego; na poziomie szkoły podstawowej nie ma szkolnej edukacji w tej tematyce; przekazanie podstaw wiedzy finansowej opartej na ponadczasowych wartościach Pisma Świętego⁴⁰.

Edukacja Finansowa CROWN stanowi piękny przykład łączenia aspektu materialnego, duchowego i intelektualnego w wychowaniu ekonomicznym dzieci. Potrzebę takiego podejścia w wychowaniu dzieci zauważa również Andrzej Fesnak, podkreślając, iż większe efekty daje troska o sprawy materialne i równolegle troska o rozwój duchowy i intelektualny. Dziecku należy pomóc zrozumieć fakt,

³⁹ Crown Financial Ministries powstało w 2000 roku z połączenia dwóch organizacji: Crown Ministries założonej przez Howarda Daytona w 1985 roku oraz Christian Financial Concepts założonej w 1976 roku przez Larrego Burketa. Ruch Nowego Życia, podpisując umowę o współpracy z Crown Financial Ministries, stworzył dla Edukacji Finansowej Crown w Polsce prawne możliwości działania. Spotkanie 10 stycznia 2008 roku z Peterem Briscoe jest datą, w której Edukacja Finansowa CROWN rozpoczęła działalność w Polsce. (<http://www.crown.org.pl>).

⁴⁰ E. BEDNARZ: *Edukacja chrześcijańska w Polsce na przykładzie Chrześcijańskiego Przed-szkola, Szkoły Podstawowej i Gimnazjum Samuel*. Warszawa 2013, s. 124–126.

że pieniądze są ważne, a nawet bardzo ważne w wielu momentach życia. Ale nie są jedyną miarą wartości ludzi ani jedynym aspektem, przez który należy postrzegać ludzi. Nie można oddzielać pieniędzy od rozwoju duchowego. Dopiero ich połączenie daje właściwy, perfekcyjny wynik. Należy ponadto zaznaczyć, iż podręczniki mówiące o bogactwie napisane przez najlepszych specjalistów zawsze akcentują aspekt duchowy. W tym miejscu autor przywołuje słowa Roberta Toru Kiyosakiego, uznawanego za gorącego orędownika edukacji finansowej na całym świecie, który pisze, że Bóg jest jego najlepszym partnerem biznesowym⁴¹.

Zakończenie

Za edukację finansową młodego pokolenia odpowiadają rodzice wraz opiekunami. Wynika to z faktu, iż w domu rodzinnym kształtowane są pierwsze postawy i nawyki związane z pieniądzem. W takiej sytuacji potrzebne jest wzbogacanie świadomości pedagogicznej rodziców i opiekunów poprzez ukazywanie im problemów związanych z przygotowaniem ich dzieci i podopiecznych do prawidłowego funkcjonowania w rzeczywistości społeczno-ekonomicznej. Takie wspomaganie rodziców i opiekunów powinno przyczyniać się do podnoszenia jakości ich działań wychowawczych w zakresie edukacji finansowej, a także stopnia refleksyjności w ich działalności wychowawczej.

Świadomość potrzeby kształtowania przyszłych zachowań finansowych dzieci przez rodziców, opiekunów i pedagogów powinna prowadzić do pogłębiania przez nich wiedzy z tego zakresu, a także organizowania sytuacji dydaktyczno-wychowawczych wspomagających dzieci w rozwoju kompetencji finansowych. Zdobywanie wiedzy z zakresu finansów powinno być dostępne dzieciom od przedszkola, młodzieży – w szkole, na uczelni itd. Zrozumienie potrzeby wychowania ekonomicznego młodego pokolenia powinno prowadzić do celowych i systematycznych działań rodziców i nauczycieli, a zwłaszcza takich, którzy staną się pasjonatami włączenia edukacji finansowej do swoich zajęć z dziećmi.

Bibliografia

BEDNARZ E.: *Edukacja chrześcijańska w Polsce na przykładzie Chrześcijańskiego Przedszkola, Szkoły Podstawowej i Gimnazjum Samuel*. Warszawa 2013.

⁴¹ A. FESNAK: *Finanse dziecka...*, s. 28–29, 46.

- COHEN M., LEE J.: *No customer left behind: financial education for long-term adoption of branchless banking*. „Microfinance Insights” 2008, Vol. 8, <http://www.microfinanceopportunities.org/workFE.php>.
- FESNAK A.: *Finanse dziecka. Jak zadbać o finansową przyszłość swojego dziecka?* Gliwice 2011.
- FLEJTERSKI S.: *Świadomość i kultura ekonomiczna gospodarstw domowych w ujęciu teoretycznym*. W: *Bankructwa gospodarstw domowych. Perspektywy ekonomiczna i społeczna*. Red. B. ŚWIEC-KA. Warszawa 2008.
- FRĄCZEK B.: *Obszary badań w zakresie poziomu wiedzy i edukacji finansowej w Polsce i na świecie*. W: *Studia Ekonomiczne. Innowacje w bankowości i finansach*. T. 1. Red. J. CICHY, I. PYKA. „Zeszyty Naukowe Wydziałowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach”. Katowice 2013.
- IWANICZ-DROZDOWSKA M.: *Edukacja finansowa*. „INFOS Zagadnienia Społeczno-Gospodarcze”, nr 15(85), 5.08.2010.
- IWANICZ-DROZDOWSKA M.: *Produkty finansowe i edukacja finansowa w Polsce na tle wybranych krajów wysoko rozwiniętych. Raport z badań*. [Badania statutowe 2008–2009, 04/S/0010/08, Kolegium Zarządzania i Finansów, Katedra Ubezpieczeń Finansowych, Szkoła Główna Handlowa]. Warszawa 2009.
- IWANICZ-DROZDOWSKA M.: *Wykluczenie finansowe i edukacja finansowa – kilka uwag w dyskusji*. W: *Rola edukacji finansowej w ograniczaniu wykluczenia finansowego*. Red. M. PENCZAR. Gdańsk 2014.
- JACOB K., HUDSON S., BUSCH M.: *Tools for Survival: An Analysis of Financial Literacy Programs for Lower-income Families*. Woodstock Institute 2000, www.woodstocinst.org [dostęp: grudzień 2012].
- KIYOSAKI R.T.: *Mądre bogate dziecko. Pobudź finansową inteligencję swojego dziecka*. Przeł. K. ROGOWSKI. Osielsko 2001.
- KUPISIEWICZ M.: *Edukacja ekonomiczna dzieci. Z badań nad rozumieniem wartości pieniądza i obliczeniami pieniężnymi*. Warszawa 2004.
- KUPISIEWICZ M.: *Jak kształtuje się u dzieci rozumienie wartości pieniądza*. Warszawa 2004.
- LECHTER S.: *Finansowe wycieczki edukacyjne, czyli wspólne ćwiczenia dla dzieci i rodziców*. W: *Mądre bogate dziecko. Pobudź finansową inteligencję swojego dziecka*. Red. R.T. KIYOSAKI. Przeł. K. ROGOWSKI. Osielsko 2001.
- MATUL M., PAWLAK K.: *W kierunku stabilnej przyszłości. Edukacja finansowa dla osób o niskich dochodach w Polsce*. Microfinance Centre, listopad 2005, <http://www.edufin.org.pl/edufin> [dostęp: 10.07.2010].
- NAWOLSKA B.: *Kompetencje ekonomiczne uczniów edukacji wczesnoszkolnej*. W: *Komplexnost' a integrata v predprimárnej, primárnej a špeciálnej edukácii*. Red. A. PRÍDAVKOVÁ, M. KLIMOVÍČ. Prešov 2012.
- PENCZAR M.: *Ocena poziomu edukacji finansowej w Polsce na tle krajów UE*. W: *Rola edukacji finansowej w ograniczaniu wykluczenia finansowego*. Red. M. PENCZAR. Gdańsk 2014.
- WHITEBREAD D., BINGHAM S.: *Habit Formation and Learning in Young Children*. London 2013.
- WORTHINGTON A.C.: *Predicting Financial Literacy in Australia*. Faculty of Commerce. Wollongong 2006.
- Wspomaganie rozwoju umysłowego oraz edukacja matematyczna dzieci w ostatnim roku wychowania przedszkolnego i w pierwszym roku szkolnej edukacji*. Red. E. GRUSZCZYK-KOLCZYŃSKA. Warszawa 2009.